

Lea Taragin-Zeller. **The State of Desire: Religion and Reproductive Politics in the Promised Land.** NYU Press. 2023. 200 pages

רבקה נריה-בן שחר*

"לא תאמיני איזו הרצאה שמעתי היום בכנס. את פשוט חייבת לפגוש את החוקרת הזו!" אמר בן זוגי כשנכנס הביתה. למרות שחלפו שנים רבות, אני זוכרת אותו מסתכל בתוכנייה וקורא את השם: "ליאה טרגין-זלר. היא חוקרת נשים חרדיות וצניעות, היא ממש נכנסת לכיתות בבית יעקב!". כמה שנים אחר כך, שמעתי שהיא עורכת מחקר על ילודה בקהילות דתיות בישראל.

המחקר הבשיל לספר, שמתאר את אחד הנושאים הפרטיים ביותר, שהוא בה בעת גם אחד הנושאים הציבוריים ביותר. לכאורה, מה שמכונה "תכנון המשפחה" הוא נושא רגיש, פרטי ואישי שמסור לזוגות. בפועל, מקומן של החברה והמדינה בתהליך ה"פרטי" הזה הוא גדול מאוד. הלחץ החברתי ללדת עוד ועוד ילדים נפוץ לא רק בקהילות דתיות ישראליות. רוחב היד של המדינה בטיפולי פוריות, מול קמיצת היד בסיוע לילדים שכבר נולדו, יכולים להעיד על חלק מסדרי העדיפויות החברתיים-מדינתיים. מדיניות ישראלית תומכת ילודה הובילה לציפייה מנשים ללדת חיליים חדשים, מצביעים חדשים, תחליף ליהודים שנהרגו בשואה, וניצבים קטנים במאבק באיום הדמוגרפי.

גם בחברות מסורתיות הילודה אינה אישית אלא דתית-קהילתית. למשל, סוגיות דתיות-הלכתיות של פרו ורבו מתערבבות עם מעורבות קהילתית גבוהה בחיי הפרט ועם נורמות לוחצות. לפיכך, בחברה החרדית בישראל שיעור הילודה הוא מהגבוהים בעולם המערבי. ולכן, בעוד המדינה נאבקת עם האיום הדמוגרפי מבחוץ, היא הבינה שמחכה לה גם אתגר דמוגרפי פנימי – לפי התחזיות, עד 2065 החרדים יהיו כשליש מהאוכלוסייה הישראלית. אם סוגיות כמו גיוס לצבא, לימודי ליבה והשתלבות תעסוקתית לא יפתרו עד אז, האתגרים יהיו גדולים ומורכבים.

הספר ממוקם בתוך ההקשר הזה, ומבקש לשאול: כיצד השפיעו השינויים במדיניות הכלכלית בישראל על חייהם האינטימיים של זוגות יהודים דתיים, החיים בחברה שבה אמצעי מניעה נחשבים לטאבו? כיצד המדיניות – והשיח הנגזר ממנה – מעצבים את התשוקות וההיבטים השונים של הילודה? מהן ההשפעות שלהם על האידיאל הישראלי-יהודי-דתי של משפחה גדולה?

הספר מתאר תחושות כואבות של אמביוולנטיות, תסכול, כישלון והתמודדות עם פערים בין החלומות ובין המציאות. החלום האידיאלי של המשפחה הגדולה מתנפץ אל סלע המציאות שבה יש אתגרים כלכליים, זוגיים והוריים. ההתנפצות נובעת, בין השאר, מהצמצום הדרסטי בתמיכת המדינה, ולצד זאת כניסתן של נורמות חילוניות אל החברה החרדית והדתית – מודלים מערביים של פמיניזם ושל "הורות טובה".

* ד"ר רבקה נריה-בן שחר, המחלקה לתקשורת, המכללה האקדמית ספיר; והמכון הישראלי לדמוקרטיה

המתודולוגיה בספר אמיצה במיוחד. שיטות איסוף הנתונים כוללות ראיונות עומק עם זוגות ועם אנשי מקצוע – מדריכי חתנים ומדריכות כלות, רבנים ות וגניקולוגים ות – וכן תצפיות במפגשים קהילתיים, בכנסים ובקורסים. האומץ נובע בעיניי משתי אמירות: אוכלוסיית המחקר, הכוללת רצף של דתיים – דתיים, חרדים לאומיים וחרדים – ולא רק קהילה אחת; והבחירה לראיין זוגות, כלומר לשלב גם את הגברים במחקר שבדרך כלל מתמקד בנשים בלבד.

האתגרים המתודולוגיים אינם נובעים רק מהקושי להיכנס אל שדה המחקר, להשיג מראיינים שיסכימו לדבר על נושא פרטי וטעון, לבנות אמון, לבחור מושגים נכונים (איך מדברים על תכנון משפחה ואמצעי מניעה בלי להגיד את המילים המפורשות?). הם באים לידי ביטוי גם בשאלה איך גברים דתיים וחרדים יסכימו להתראיין. טרגיין-זלר אפשרה להם לבחור בין ריאיון בנפרד, שכלל אפשרות למראיין גבר, ובין ריאיון זוגי. אין צורך להכביר מילים על הקשיים הנובעים ממראיין שהוא שליח, אבל איך מראיינים זוג על נושא שהוא טאבו? ובכלל, איך מאפשרים מרחב בטוח לשיחה בלי להיכנס לטיפול זוגי? איפה משיגים אומץ לדבר על מיניות עם זוגות אחרים? ואיך עושים את כל זה תוך התמודדות רפלקטיבית עם המורכבות האישית של להיות יהודייה שומרת מצוות, ליברלית, חוקרת פמיניסטית, נשואה ואם "רק" לשלושה ילדים?

רות בהר כתבה שאנתרופולוגיה שאינה שוברת את הלב אינה ראויה (Behar, 1996). הספר, ובעיקר הציטוטים והדוגמאות המובאים בו, שוברים את הלב. כל פרק נפתח בסיפור או באנקדוטה שמובילים להמשך הפרק, ורבים מהם נוגעים בעומק הלב, במקומות שכבר היה אפשר לחשוב שאי אפשר לגעת. ואכן, הספר עשיר בתיאורים אנושיים, בסיפורים מעלי דמעות, באנקדוטות שאומרות בקצרה את כל מה שאי אפשר לומר. הוא מלווה בתמונות הנפלאות של אבישג שאר-ישוב, שמבהירות את מה שמעבר למילים. המסע המחקרי הזה אפשר חשיפה עדינה של זוגות, נשים וגברים, שמטילים ספק במחויבות הדתית המקובלת של הקמת משפחה גדולה. המחקר מאפשר לראות כיצד אנשים מבקרים, מאתגרים ומעצבים מחדש נורמות חברתיות בעודם נשארים חלק מהקהילה. האמביוולנטיות הכואבת, השזורה לאורך הספר, מלמדת על סדקים זעירים ולא זעירים שיצרים תנאים של "כוריאוגרפיה אתית" – ריקוד מסובך של ילודה, דת, מדינה ופוליטיקה.

בהקדמה יש סקירה תיאורטית קצרה שמצליחה לכלול את מה שחשוב באופן מתומצת ולא מעיק. התיאוריות השזורות בספר הן מקוריות – למשל הרעיון להשתמש בתיאוריות קוויריות כדי להסביר ילודה בחברה דתית. הפרק הראשון עוסק, כשמו, בסדקים, אלה שנפערים בין החינוך והאידיאליים של משפחה גדולה ובין המציאות של הקשיים הכלכליים ומגבלות הגוף האנושי-נשי. הוא מתאר את הקושי אפילו לדבר על תכנון משפחה ואמצעי מניעה, ואת האכזבה מהקשיים היומיומיים בגידול ילדים. המקום השולי (אם בכלל) שיש לאמצעי מניעה בספרי ההדרכה לזוגות דתיים וחרדים אינו תואם את המורכבות של ההגבלות הרפואיות וההלכתיות, ואת האתגרים הייחודיים שניצבים בפני זוגות יהודיים שומרי מצוות. חשתי פיזית דפיקות לב בקריאת הסיפור של טרגיין-זלר על הזוג שלא היה לו אפילו זמן לדבר על אופציה של אמצעי מניעה, ולכן נולד עוד ילד, שלקח עוד זמן וכוח, שמנע את האופציה לשיחה על אמצעי מניעה. הסיפור מלמד על הניסיון הלא מוצלח לקבל החלטות רק כשהזוגות כבר נשואים והורים, נאבקים עם קשיי הפרנסה והחיים.

הפרק השני עוסק בתיאולוגיה של הילודה, ומובאים בו קולות כואבים של אנשים שמחפשים תשובות. אחד ממרחבי החיפוש הוא קורסים וימי עיון שעוסקים ב"משפחה היהודית", ושמטרתם היא בין השאר לחזק את האידיאולוגיה של משפחה גדולה. טרגין-זלר מגלה שהם מאפשרים גם מרחב ייחודי שבו אפשר לשתף בתסכולים, באתגרים ובקשיים, בניסיון לאזן בין אידיאלים מסורתיים ובין מאבקים מודרניים, עכשוויים ומציאותיים. חלק מההרצאות מנסות לחזק את הנשים, לספר על היתרונות האישיותיים של ילד שגדל מוקף באחים רבים ולהצביע על הצורך לנוח ולאכול אוכל בריא (בעיקר בהריונות). בהרצאות אחרות נשמעות ביקורות אמיצות על הדגשת המשפחה הגדולה, ומוצגות פרשנויות מורכבות למחויבות העל למשפחה גדולה.

הפרק השלישי מתחיל בסיפור על אם ל-11 ילדים שמבקשת להתייעץ עם רב בשאלה אם ללדת עוד ילדים. היא אומרת שהרב אמנם יחליט אם היא תלד עוד ילדים, אך היא תחליט מתי לשאול אותו. הסיפור מוביל לדיון מעמיק בשאלות כמו כיצד משתנות הסמכויות כאשר לאנשים יש גישה לטקסטים קנוניים ולדעות מודרניות, ומהו המקום של סמכות רבנית בהקשר שבו אנשים יכולים לבחור איזה רב לשאול. אנשים אמנם שואלים רבנים ומתייעצים איתם ביחס לתכנון המשפחה, אבל גם בחברה החרדית הביקורת הפמיניסטית קיימת. הטענה המשמעותית בפרק זה היא שמכיוון שמדובר בטאבו, אי-אפשר להסיק מהן ההחלטות המשפחתיות רק לפי התוצאות, ויש להביא בחשבון את ההקשר. עצם הדיון עם הרבנים או הבחירה בהתייעצות עם רבנים שונים מלמדים על התפתחותה של שפה אתית ועל ניסיון לחלוק את הרגש עם דמות סמכותית.

קשה לנצח בתחרות על הדוגמה המזעזעת ביותר בספר, אבל בכיתי ממש בתיאור של זוג שהרב פסק לו, בניגוד לבקשת האישה, שעליה להכנס להיריון. היא ילדה, והתינוקת נפטרה ממחלה. את מועדי ההריונות הבאים קבעה האשה בלי התייעצות, ולעיתים גם בלי לשתף את בן זוגה. דוגמה זו, ודוגמאות אחרות, מלמדת על הימצאותן של נשים אמיצות שמערערות בפועל, גם אם בשקט, על הסמכות הרבנית.

הפרק הרביעי מתאר את הכוריאוגרפיה האתית - הניסיון העדין לאזן בין תשוקות, נורמות קהילתיות והיבטים רוחניים וכלכליים. טרגין-זלר מערערת על הקטגוריות הבינריות של הריון/לא הריון, תכנון/חוסר תכנון, אחריות/חוסר אחריות, באמצעות הצבעה על אזור אפור ועדין. היא טוענת שקיים רצף בין אלה שמאמינים שכל ילד הוא מתנה מאלוקים ואין צורך להתערב בתכנון האלוקי; אלה שמאמינים שאמצעי מניעה הם מתנה מאלוקים, וכך יש להשתמש בהם; ואלה שמאמינים שאלוקים בהחלט מעורב בהחלטה, אבל יש עוד היבטים פרקטיים. המרחב האפור יכול להיות, למשל, באחוזים של כישלון אמצעי המניעה. הפרק החמישי מיישם את המושג המרתק של שרה אחמד "חפצים מיישרים" (straightening objects). מדובר בחפצים קטנים שמזכירים מהן הנורמות החברתיות המקובלות ו"מיישרים" או "מחנכים מחדש" את מי שמנסה לחרוג מהן. חפץ מיישר יכול להיות שולחן אוכל שיש לצידו מקומות פנויים (לילדים נוספים), מגנטים משפחתיים על המקרר שמציגים משפחות גדולות, או התפילה להיריון המודבקת על הקיר ביציאה מהמקווה. חפצים יכולים ליישר גם לכיוון השני - הגמרא שמזכירה שאפשר ללמוד לעומק עם ילד אחד, אבל לא עם ילדים רבים.

בפרק מתוארת גם מורכבות חברתית-כלכלית. יש משפחות שמשתמשות באמצעי מניעה אך מאפשרות לאחרים לחשוב שיש להן בעיית פוריות, כדי להימנע מה"יישור" שנובע מלחץ חברתי ומשפחתי. טרגין-זלר מתארת משפחות מאליטה חברתית וכלכלית שמגיעות לרבנים ה"נכונים" כדי לבקש היתר להשתמש באמצעי מניעה, בעוד אנשי השוליים – חוזרים בתשובה, עניים, לא מקושרים – מרגישים שעליהם להוכיח את חברותם בחברה החרדית ומתמודדים בקושי עם משפחות גדולות. הם פוסקים בעצמם לחומרה, או פונים לרבנים מקפידים, בלי להבין את ההשלכות ובלי לדעת שהאליטות מוצאות בינתיים פתרונות אחרים. שאלתי את עצמי, יחד עם השאלה שהופיעה בספר, מהן ההשלכות של נורמת המשפחה הגדולה על השיעור העולה של הגירושים בחברה החרדית.

הפרק המסיים משתמש בדיון הציבורי על מימון המעונות בחברה החרדית כדי להדגים כיצד ההחלטות ה"פרטיות" של תכנון משפחה מושפעות ממבנים חברתיים, פוליטיים וכלכליים. קריאת הפרק אפשרה לי להגדיר מהם שני החידושים המרכזיים ומהי התרומה המתודולוגית של הספר. לדעתי, החידוש העיקרי נובע מההתבוננות בסדקים, בספקות ובמרחבים העדינים שבין לבין. אילו הספר היה מתאר רק את ההקפדות ההלכתיות על "פרו ורבו" ואת ההליכה בעקבות הרבנים, הוא היה עוד ספר על המדף, לצידם של מחקרים אחרים שעוסקים בילודה בחברות דתיות קיצוניות.

החידוש השני הוא ההצבעה על האופן שבו משפחות מבוססות מאפשרות לעצמן בשקט ובסודיות ללדת פחות ילדים ולהשקיע בזוגיות ובקריירה, בעוד המשפחות החלשות מנסות לממש את האידיאל הבלתי מושג. התרומה המתודולוגית המרכזית היא שיתוף הגברים במחקר, שנובע מההבנה שילודה היא לא עניין של נשים בלבד. עם זאת, כמו כל מחקר איכותני עשיר ומפורט, רגיש וקשוב, הקריאה משאירה אותנו עם שאלה: כמה? כמה זוגות יש מכל סוג? מהם המשתתפים הבלתי תלויים שיכולים להסביר את התופעות המתוארות בספר? השאלה שולחת את הקוראים לחפש מחקרים כמותיים, שלמיטב ידיעתי נדירים או לא קיימים, העוסקים בתכנון משפחה בחברות יהודיות דתיות בישראל.

קראתי את הספר כמו רומן עצוב. הכתיבה מעולה ומערכת, מכיוון שבניגוד לספרים אקדמיים רבים אחרים, התיאוריות שזורות בו באופן שמוסיף על הסיפור ולא גורע ממנו. פרקי הספר מתאימים לקורסים שעוסקים בכל הנושאים הרלוונטיים – אנתרופולוגיה, מגדר, דת ומחקר איכותני. כמו במאמרים אחרים של טרגין-זלר שקראתי, גם כאן דמעתי שוב ושוב. הרגשתי ברגליים את הקור של המדרגות שעליהן ישבה בזמן ההמתנה לריאיון. ראיתי בעיניים את הבתים המבולגנים, כמעט הרחתי את ערימת הכביסה המונחת על הספה. הלב התכווץ עם המצוקות, עם חוסר הידע. העיניים נעצמו מהמחשבה על העייפות הבלתי נסבלת שחוות האימהות. נותר רק לקוות שהספר יוביל לשינוי חברתי, שהסדקים שמתארים המרואיינים יתרחבו ויובילו למהפכה בנורמות הילודה בישראל, ולא רק בחברות הדתיות שבה.

רשימת מקורות

Behar, Ruth. (1996). *The vulnerable observer: Anthropology that breaks your heart*. Beacon Press.